

ПРИРОДА ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ У СФЕРІ ОСВІТИ

THE NATURE OF LEGAL CONFLICTS IN THE FIELD OF EDUCATION

Грезіна О., аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто правову специфіку конфліктів у сфері освіти, підстави і причини виникнення правових конфліктів, у тому числі за галузевим принципом. Зазначено необхідність розмежування причин та передумов правових конфліктів. Форма вирішення правового конфлікту може мати лише правовий характер. Автором статті здійснюється загальнотеоретичний аналіз розвитку правового конфлікту. З'ясовано особливості правового конфлікту. Досліджено суперечності, конфлікти між учасниками освітнього процесу. Наголошується, на необхідність проведення комплексного дослідження виникнення правових конфліктів у сфері освіти. Наведено аналіз класифікацій конфліктів у сфері освіти за різними рівнями та критеріями. Класифікувати складні конфлікти можна за кількома критеріями, серед них можна визначити окремо конфлікти поведінки, діяльності, конфлікти взаємин, також можна додати ті конфлікти, що зумовлені слабкою організацією освітнього процесу в школах, конфлікти мотиваційні. У навчанні бувають конфлікти між учнями та вчителями, між адміністрацією та вчителями тощо. Підбиваючи підсумки дослідження, причиною того, що людина не захищає свої права полягає в тому, що в процесі освітнього процесу учасники впевнені, що протистояти системі неможливо.

Автор статті звертає увагу на окремі негативні тенденції із необґрунтованими скаргами учасників освітнього процесу. Акцентовано увагу на необхідності виокремити умови та фактори конструктивного вирішення правового конфлікту, об'єднання зусиль для розв'язання проблем усіх учасників освітнього процесу. Зроблено висновок, що причини виникнення правових конфліктів слід розглядати як комплексний об'єкт. Передумовою правового конфлікту слід розглядати конфлікт інтересів учасників освітнього процесу, викликаних специфікою об'єкта правового регулювання. Конфлікт інтересів проявляється залежно від виду правовідносин, в рамках якого виникає та розвивається правовий конфлікт.

Ключові слова: конфлікт, правовий конфлікт у сфері освіти, конфлікт інтересів, освітній процес, захист прав учасників освітнього процесу.

The article considers the legal specifics of conflicts in the field of education, the grounds and causes of legal conflicts, including the sectoral principle. The need to distinguish between the causes and preconditions of legal conflicts is noted. The form of resolving a legal conflict can only be of a legal nature. The author of the article carries out a general theoretical analysis of the development of legal conflict. The peculiarities of the legal conflict have been clarified. Contradictions and conflicts between the participants of the educational process are studied. It is emphasized the need for a comprehensive study of legal conflicts in the field of education. The analysis of classifications of conflicts in the field of education by different levels and criteria is given. Complex conflicts can be classified according to several criteria, among them can be identified separately conflicts of behavior, activities, conflicts of relationships, you can also add those conflicts that are due to poor organization of the educational process in schools, motivational conflicts. In teaching, there are conflicts between students and teachers, between the administration and teachers, and so on. Summing up the results of the study, the reason that people do not protect their rights is that in the educational process, participants believe that it is impossible to resist the system.

The author of the article draws attention to some negative trends with unfounded complaints of participants in the educational process. Emphasis is placed on the need to identify the conditions and factors for a constructive solution to the legal conflict, to unite efforts to solve the problems of all participants in the educational process. It is concluded that the causes of legal conflicts should be considered as a complex object. The precondition of a legal conflict should be considered the conflict of interests of participants in the educational process, caused by the specifics of the object of legal regulation. Conflict of interest manifests itself depending on the type of legal relationship within which the legal conflict arises and develops.

Key words: conflict, legal conflict in the field of education, conflict of interests, educational process, protection of the rights of participants in the educational process.

Постановка проблеми. Сучасна освіта є одним з основних напрямків діяльності сучасної держави, оскільки виступає інститутом соціалізації особистості, основою професійного становлення та зростання людини. Забезпечення суспільного прогресу передбачає розвиток інституту безперервної освіти та постійне підвищення освітнього рівня громадян. Міжнародні стандарти, позитивний західний досвід сприяють концептуальному розвитку системи освіти в Україні та створюють умови якісного освітнього процесу та супутніх йому елементів. У зв'язку з цим актуалізується питання щодо формування освітніх практик, які визначають механізми забезпечення та реалізації прав усіх учасників освітнього процесу. Однак, особливо гостро питання про дотримання прав та гарантій суб'єктів освітніх відносин виникає в умовах конкретних протиріч, розбіжностей, які часто переростають у конфліктні ситуації. Місце та роль конфлікту у соціальних відносинах важко переоцінити. Невипадково сьогодні конфлікт розглядається як форма суспільного життя і навіть виступає як основа суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Найбільшою увагою серед науковців користується тема пошуку причин виникнення конфлікту інтересів учасників освітнього процесу, а не власне правових конфліктів. Серед наукової спільноти, дослідженням правових конфліктів у сфері освіти

займалися такі науковці, як В. Андрушко, Г. Вільський, Л.В. Голяк, О.В. Лісовець, Т. Є. Оболенська, Ю.М. Рижук, О.А. Чабанюк.

Постановка завдання. Слід зазначити, що в Україні вивчення освітніх конфліктів з погляду їх правового опосередкування, здійснюється в основному, в міждисциплінарному аспекті, що передбачає цілий комплекс предметних галузей. Тому очевидною стає потреба у визначенні як власне юридичної категорії конфлікту у сфері освіти, а й у створенні низки процесуальних елементів та конкретних правових інструментів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Існує основна проблема у навчанні – як навчати і чому навчати. Виконує обов'язки система освіти і виховання, а голосним замовником є само суспільство. Тому, відповідно, конфлікти виникають саме між суспільством та системою освіти – на макрорівні. Якщо звернути увагу на мезорівень (середній) – там виникають суперечки між адміністрацією навчальних закладів (середнього та вищого ступеню) та викладачами. Далі – макрорівень (нижній) – у системах «учитель (викладач) – учень (студент)», «батько (мати) – учень (студент)». Усі наведені вище приклади є конфліктами вертикального рівню [7, с. 4].

На кожному рівні є як вертикальні конфлікти, так і горизонтальні. Наприклад, суперечності між громадянським

суспільством і вищою керуючою ланкою, керівними структурами; також існують конфлікти, що стосуються політики держави у освіті або виховання. Конфлікти між різними рівнями управлінських підсистем освіти – це стосується середнього рівня системи, а до нижчого відносяться конфлікти між людьми, а саме між учителями, батьками, учнями. Якщо детальніше розглянути систему вищої освіти, батьки вже не мають такого суттєвого впливу, як у середній, тому у цій категорії інші групи конфліктів, а саме: «суспільство – ЗВО»; «ректорат – колектив ЗВО»; «студент – викладач», «викладач – викладач», «студент – студент». Проміжними варіантами є конфлікти між ректоратом і деканатом, кафедрою і деканатом, деканатом і колективом факультету між ректоратом і колективом ЗВО та інше [2, с. 5].

Відсутність концепції освітньої політики, що є цілою та послідовною і має певну стратегію, напрям розвитку, може бути причиною конфліктів на рівні «суспільство – освіта». Передумови для конфліктів у навчальному процесі є різні. Люди з високим рівнем інтелекту та ступенем освіченості, що не можуть реалізувати свої здібності за незатребуваністю; відсутність фінансування і забезпечення матеріально-технічним обладнанням на достатньому рівні для комфортного навчання – це сприяє на незадоволеність людей системою і змушує використовувати протести проти системи: голодування, мітинги, трудові конфлікти, закриття навчальних закладів, незадовільність оплатою праці та інше [2, с. 4].

Недостатнє та нерегулярне фінансування закладів освіти є причиною їх деградації, тому що застаріває матеріально-технічна база, викладачі мають низький статус у суспільстві і низьку заробітну плату та вимушені шукати джерела додаткового заробітку для нормального рівня життя; через це падає їх мотивація залишатися й поліпшати свої навички, здібності і навіть вести свою діяльність саме в цій країні. На психологічному та моральному рівні всі ці пункти мають дуже негативний вплив на навчальний заклад, провокуючи конфлікти та знижуючи рівень кваліфікації як викладачів, так і учнів/студентів закладів. Такі випускники мають значне відставання творчого та інтелектуального рівня, що не відповідає потребам і запитам суспільства. Також система освіти є досить негнучкою системою, що тяжко переносить зміни та нововведення – внаслідок цього фахівці не є затребуваними, не можуть реалізувати себе в обраній сфері. Конфлікти по лінії взаємодії «ректорат – колектив ЗВО» в основному стосуються стилю керівництва навчальним закладом, соціально-психологічного клімату в колективі. Конфлікти типу «викладач – викладач» мають природу професійної ієрархії та залежать від індивідуальних якостей викладацького складу. Підставами є розбіг поглядів та понять старшого та молодшого покоління, нетерпимість, різний рівень фахової підготовки та професійного рівня. Специфіка конфліктів типу «викладач – студент» і «студент – викладач» полягає в тому, що студент переважно є самостійним суб'єктом педагогічного процесу, який критично оцінює якість, зміст, актуальність, важливість пропонованих йому знань. Зокрема викладачі, що мають високий статус у навчальному закладі може не мати відповідний йому рівень соціального благополуччя та забезпечення. Передумовами конфліктів між викладачем і студентом є успішність студентів, невідповідність справжнього рівню освіти очікуванням, конфлікт поколінь [2, с. 4].

Що стосовно мезорівня, при зіткненні вимог, інтересів педагогів, батьків та керівників, які виникають у навчально-освітньому процесі, у середній школі виникають суперечки. Ці конфлікти потребують гармонізації відносин у системах: «учитель – учень», «учитель – учні», «учитель – учитель», «учитель – батьки», «учитель – керівник». Їх поділяють на прості та складні.

Конфлікти, які вирішує вчитель без допомоги батьків та керівництва, не викликаючи протидії учнів – прості,

як приклад можна навести припинення бійки, свар між учнями. Складні конфлікти класифікують за різними критеріями, виокремлюючи серед них конфлікти поведінки, вчинків, конфлікти взаємин, конфлікти діяльності, а також мотиваційні конфлікти, конфлікти, зумовлені слабкою організацією навчання в школі і конфлікти взаємодії між учнями й учителями, між учителями та адміністрацією школи [8].

1. Конфлікти діяльності. Це стосується відповідальності учнів або студентів, коли вони виконують навчальні завдання на певному рівні, їх бажання до пізнання та засвоєння інформації, їх неготовність виправити власні помилки оперативно. Учні мають образу на викладачів та можуть створити суперечку.

2. Конфлікти поведінки, вчинків. Порушення учнями навчальної дисципліни та правил навчального закладу є передумовами для конфліктів з викладачами на інших здобувачами. Груба поведінка, неповажність, агресія протести проти низької оцінки, що поставив викладач, – будь що може перетворитися у суперечку.

3. Конфлікти взаємин. Виникають ці конфлікти у сфері емоційно особистісних стосунків учнів і вчителів. Постійні конфлікти діяльності або вчинків, поведінки впливають на всю взаємодію між учнями та вчителями, учнями та учнями, і породжують проблеми відносин між ними.

4. Мотиваційні конфлікти. Вони є наслідком ставлення учнів та педагогів до навчального процесу. Іноді призводять до взаємної неповаги, протиріч, навіть до боротьби.

5. Конфлікти, зумовлені слабкою організацією навчання в школі. У довгому процесі навчання людина з стикається з чотирма конфліктними періодами та долає їх. Першим рівнем є зміна діяльності, коли першокласник починає мати нові обов'язки щодо навчання у школі, і бажає надати опір, незадовільнений зупиненням ігрової діяльності. Подолавши цей період, він звикає до процесу, обов'язків, вимог та викладачів. Далі, у зв'язку зі вступом до середньої школи, треба адептуватися до викладачів-предметників, знаходити підхід до кожного, а також опанувати нові предмети, що з'являються у його навчальному процесі. Цей період продовжується до закінчення дев'ятого класу – здобування незакінченої середньої освіти. Після цього людина вирішує: продовжити навчання або починати доросле життя. Якщо людина обирає перший варіант, виникає наступний період – найбільш стресовий для більшості учнів – вибір майбутньої професії, складання випускних екзаменів, вибір вищого навчального закладу, і в деяких випадках складання вступних іспитів у ЗВО. Також цей період є початком особистого та інтимного життя людини.

6. Конфлікти взаємодії між учнями й учителями, між учителями та адміністрацією школи. В основі їх – суб'єктивні причини. Найпоширеніші серед школярів «конфлікти лідерства» – боротьба 2-3 лідерів та їх угруповань за першість у класі. У середніх класах можуть конфліктувати група хлопчиків і група дівчаток або 3-4 підлітки з класом чи навіть один учень і клас [3, с. 57].

Конфлікти «учитель – учень» можуть бути мотиваційними, особистісно-етичними. Учителя не завжди надають значення таким речам, як дотримання свого слова, розкриття таємниць, що довірили їм діти, поважне ставлення до учнів, назважаючи на різницю у віку. Конфлікти між учителями можуть бути породжені виробничими й інтимно-особистісними чинниками. У початковій, середній та старшій школі нерідко бувають конфлікти між учителями та учнями, непорозуміння. У взаємодії «учитель – адміністратор» (завуч, директор) проблеми спричинює здебільшого фактор субординації. Зараз у навчальний процес запроваджується велика кількість інновацій та нововведень, які провокують незадовільність учнів та/або учителів, конфлікти між ними. Щоб ефективно уникнути або подолати конфлікти люди можуть використовувати

вати знання психологічної природи конфліктів, її динаміки, структури [3, с. 59].

Найголовнішим для вчителів є порушення прав, пов'язаних з умовами праці: залучення до надурочних робіт – 32% респондентів, виконання робіт, не передбачених трудовою угодою – 29%, перевищення норм наповнюваності класів – 26%. Не менш поширені порушення, пов'язані з оплатою праці: не виплата доплат за суміщення і заміни (22% тих, хто відзначає, що має досвід порушення власних прав), затримка зарплатні, виплат і компенсацій – 21%, не виплата передбачених законодавством надбавок – 16%. Для вчителів сільських шкіл актуальні також такі порушення як незабезпеченість безоплатним житлом – 51%, неможливість придбання продуктів харчування за пільговими цінами – 47%. Порушення прав викладачів ЗВО також насамперед пов'язані з умовами праці: перевищення максимального наукового та педагогічного навантаження – 44%, перевищення річного робочого часу через виконання навчальних, методичних та організаційних робіт – 34%, залучення до робіт, не обумовлених трудовим договором – 21%. Не менше хвилюють працівників ЗВО порушення оплати праці: ненадання матеріальної підтримки на виконання наукових досліджень (40%), непрозорість системи доплат, надбавок і премій (33%), перешкоджання чи обмеження проведення наукової роботи (20%) [7].

Щодо учнів, найчастіше порушується право на безкоштовну освіту: 84% батьків зазначили, що мали досвід поширення платних послуг та вимагання благодійних внесків; 40% розповіли, що від них незаконно вимагали оплату за навчання у державних і комунальних навчальних закладах. Друге місце за поширеністю посідають порушення соціальних прав та гарантій: неналежний рівень харчування – 54% батьків та медичного обслуговування – 64%, жорстоке поводження з учнями в межах школи – 21%. Порушення права на якісну освіту батьки вбачають у тому, що в школах бракує кваліфікованих учителів – 38%. А ось саме право на освіту порушується не так часто. Лише 12% опитаних батьків зіштовхувалися з випадками незаконної відмови у зарахуванні дитини до школи і 27% — з перевіркою знань на вступній співбесіді [7].

На відміну від учнів, головним порушенням прав студентів є порушення права на якісну освіту: невідповідність послуг наявним стандартам – 62%, невиконання нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення ЗВО – 60%, формальне здійснення практичної підготовки – 52%. Серед порушень соціальних прав та гарантій студентів найактуальніше – нестача місць у гуртожитках – 51%. З порушенням права на безкоштовну освіту зіштовхувалися 34% опитаних. У них незаконно вимагали оплату за навчання в державних та комунальних закладах. Також порушенням своїх прав студенти вважають перевантаженість навчальних курсів – 44%, перевищення нормативів співвідношення студентів і викладачів – 40%, підвищення плати за навчання протягом терміну навчання – 39% [7].

Усі учасники навчального процесу вважають, що головний порушник їхніх прав – держава. А ось щодо другого місця думки розходяться. Вчителі шкіл та викладачі вишів віддають його Міністерству освіти і науки (28 і 43%, відповідно), студенти звинувачують керівництво вишів – 20%, а батьки учнів – керівництво шкіл – 22% [7].

Основним гравцем у боротьбі за захист своїх прав учасники опитування вважають профспілки. На жаль, неурядові організації поки що не відомі широкому загалу, а отже не стали активними учасниками цього процесу. Найбільш поінформованими виявилися викладачі ЗВО – 38% їх знають про існування такої допомоги [7].

Слушною, на наш погляд, є думка Л.В. Голяк, яка пропонує внести зміни до Конституції України, якими передбачити можливість створення спеціалізованих омбудсменів на загальнодержавному, регіональному, муніципальному рівнях [4, с. 155].

Як зазначає науковець О. Лісовець, в українських школах накопичено деякий досвід роботи шкільних омбудсменів на громадських засадах [6, с. 92].

В ідеалі, спілкування дирекції школи, класного керівника та інших вчителів з одного боку, учнів і їх батьків – з іншого, має носити партнерський характер. Проте, через низку чинників економічного та соціального характеру, у цих відносинах часто виникають конфлікти. При вирішенні конфліктних ситуацій окремі учні та їх батьки зловживають своїми правами, користуючись статусом вчителя, адже останній – публічна особа і кожна його дія та висловлювання знаходяться під пильною увагою. Вказане стосується не лише робочого місця, адже згідно змісту п.3 ст.41 Кодексу законів про працю України, підставою для звільнення працівника, який виконує виховні функції, може стати вчинення аморального проступку поза місцем праці у позаробочий час. Захопившись пропагуванням і відстоюванням прав дитини, якою у відповідності до Конвенції про права дитини, Сімейного кодексу України, особа визнається аж до 18 років, часто забуваємо, що учні наділені також і обов'язками. Натомість, педагогу гарантоване широке коло прав [5, с. 65].

Демократизація суспільних відносин у сфері освіти має і окремі негативні тенденції. Так, почастишали випадки звернення із необгрунтованими скаргами на дії чи бездіяльність вчителів до найрізноманітніших органів – від міського управління освіти і профільного міністерства, до органів прокуратури. При цьому заявнику достатньо викласти своє бачення подій; доводити факти він не зобов'язаний, перевірка обставин справи – обов'язок уповноваженого органу. Подання скарги, як правило, має наслідком детальну перевірку особи і педагогічної діяльності вчителя і, на перший погляд, не спричиняє жодних правових наслідків для заявника. Слід зазначити, що кількість звернень до суду з цих питань – мінімальна. Таким чином, ініціювання щодо вчителя перевірки не має викликати у нього стану пригніченості та розпачу. До ситуації необхідно поставитись конструктивно. Слід активно захищатись: збирати свідчення вдячних випускників, демонструвати досягнуті успіхи і отримані захоючення тощо. Слід зробити хід у відповідь – наприклад, за наявності підстав, звернутись зі скаргою на дії батьків до органів опіки та піклування. Можна звернутися до суду за спростуванням недостовірної інформації [5, с. 73].

Згідно п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27.02.2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [1].

Як засвідчило дослідження, основна причина неготовності захищати свої права – впевненість учасників освітнього процесу в неможливості подолати систему.

Одним із основних засобів впливу на прийняття рішення про скаргу щодо недотримання прав учасників освітнього процесу є гласність, поширення інформації про порушення прав, здійснення постійного моніторингу стану дотримання та захисту прав у закладах освіти.

Висновки. У підсумку зазначимо, що передумовою правового конфлікту слід розглядати конфлікт інтересів учасників освітнього процесу, викликаних специфікою об'єкта правового регулювання. Конфлікт інтересів проявляється залежно від виду правовідносин, в рамках якого виникає та розвивається правовий конфлікт. В Україні вивчення правових конфліктів у сфері освіти здійснюється в основному, в міждисциплінарному аспекті, що передбачає цілий комплекс предметних галузей. Україна тільки починає розвиватись у цьому напрямку. Тому слід ретельно вивчати практику інших країн, щоб знизити кількість скарг учасників освітнього процесу про порушення їх прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанови Пленуму Верховного Суду України No 1 від 27.02.2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>
2. Андрушко В. Освіта України в світлі суспільних проблем і суперечностей. *Освіта*. 2002. № 5. С. 4-5
3. Вільський Г. Особливості сучасного етапу розвитку вищої освіти України. *Вища школа*. 2009. № 3. С. 57-62
4. Голяк Л.В. Інститут спеціалізованого омбудсмена: світовий досвід організації та діяльності: монографія. Львів. Видавництво «ЗУКЦ». 2011. 304 с.
5. Комбарова Ю.В. Правові основи вирішення конфліктів вчителів, учнів та їх батьків. *Правовий путівник для освітян*. 2012. 160 с.
6. Лісовець О. В. Перспективи реалізації моделі шкільного омбудсмена в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2012. № 2. С. 90-98.
7. Онищенко О. URL: <https://dt.ua/EDUCATION/doslidzhennya-problemi-sferi-osviti-negativno-vplivayut-na-realizaciyu-prav-gromadyan-.html>
8. Оболенська Т. Є., Рижук Ю.М., Чабанюк О.А. Омбудсмен по правам студентів у механізмі забезпечення якості вищої освіти. *Студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти в економічному університеті* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. конф. за міжнар. участю, (Київ, 2–3 берез. 2016 р.). ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; редкол.: А. М. Колот, Т. В. Гуть. Київ: КНЕУ. 2016. С. 34–39.